ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 131, Ağustos 2022, s. 135-155

ISSN: 2148-2489 Doi Number: http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.63020

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date *17.06.2022*

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date *29.08.2022*

Arş. Gör. Dr. Kamil KARASU
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Dünya Dilleri ve Edebiyatı
kkarasu@ybu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-0257-2825

CEZAYİR'İN BAĞIMSIZLIĞI YOLUNDA ABDULHAMÎD İBN BÂDÎS VE EŞ-ŞİHÂB DERGİSİ'NİN ROLÜ

Öz

Cezayir'de sömürge yönetimine karşı bağımsızlık elde etmek için pek çok başarısız ayaklanma gerçekleştirilmiştir. Fakat Fransızlar yıllarca süren siyasi, sosyolojik, kültürel ve dini baskılarla her geçen gün Müslüman Cezayirli kimliğini yok etmeyi hedeflemiştir. Fransız esaretinden kurtulmanın yolunun dili, kültürü ve dini korumaktan geçtiğini düşünen Cezayirli âlimlerden Abdulhamîd İbn Bâdîs, bunun için ilk önce eğitim, daha sonra ise gazetecilik faaliyetleriyle Cezayirlilerin hem benliklerini korumaya hem de bağımsızlık yolunda onları harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, öncelikle Konstantin Yeşil Camii'nde verdiği derslerle gerek dinî gerekse fikrî eğitimlerine devam ederken, diğer taraftan da eş-Şihâb gazetesini çıkararak geniş kesimlere ulaşmaya gayret etmiştir. Bunun yanı sıra, Cezayir gençliğinin millî kimliklerini korumak için Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti'ni kurmuştur. Böylece hem eş-Şihâb dergisindeki yayınların hem de Âlimler Cemiyeti'ne bağlı okullardan yetişen nesillerin Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmanın amacı da Cezayir'in önde gelen millî ve dinî liderlerinden İbn Bâdîs'in hayatına, eğitim ve gazetecilik faaliyetlerine eş-Şihâb dergisi ve Müslüman Alimler Cemiyeti'ne bağlı okullar üzerinden ışık tutmaktır. Çalışma, nitel araştırma yöntemi türü olan etnografi ile anlatı araştırmasına dayanmaktadır. İbn Bâdîs'e yönelik çalışmalar araştırmanın evrenini; eş-Şihâb dergisi ve İbn Bâdîs'in biyografisine odaklanan yazılar ise örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı Cezayir'in bağımsızlığına giden

yolda İbn Bâdîs, eş-Şihâb dergisi ve Âlimler Cemiyeti'nin oynadığı rolün ve verdikleri katkının değerini anlamaktır. Çalışmanın önemi ise Cezayir'i oluşturan siyasi, sosyolojik ve kültürel arka planın inşaasında öne çıkan tarihsel şahsiyetlerin faaliyetlerini Cezayirle ilgili çalışma yapacak araştırmacılara sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Cezayir, İbn Bâdîs, eş-Şihâb, Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti.

ON THE WAY OF ALGERIA'S INDEPENDENCE THE ROLE OF ABDELHAMID BEN BADIS AND AL-SHIHAB JOURNAL

Abstract

In Algeria, many unsuccessful uprisings took place to achieve independence against the colonial rule. But for years political, sociological, cultural and religious pressure, the French aimed to destroy the Muslim Algerian identity day by day. Abdulhamid Ibn Badis, an Algerian scholar who thought that the way out of French captivity was to protect language, culture and religion, tried to protect Algerians' identity and mobilize them for independence, first with education and then with journalism activities. In this context, while he continued his religious and intellectual education with the lessons he gave at the Green Mosque in Constantine, he also tried to reach wide audiences by publishing al-Shihab Newspaper. In addition, he established the Algerian Muslim Scholars Association to protect the national identity of Algerian youth. Thus, both the publications in the al-Shihab and the generations that grew up in the schools affiliated to the Scholars' Association made important contributions to Algeria's struggle for independence. The aim of this study is to shed light on one of the leading national and religious leaders of Algeria, Ibn Badis's life, education and journalism activities, through al-Shihab Journal and the schools affiliated to the Muslim Scholars Association. The study is based on ethnography and narrative research, which is a type of qualitative research method. Studies on Ibn Badis are the universe of the research; al-Shihab Journal and the articles focusing on the biography of Ibn Badis are used as samples. The aim of the study is to understand the role which played and the contribution of Ibn Badis, al-Shihab Journal and the Scholars Society on the road to Algeria's independence. The importance of the study is to present activities of historical figures prominent in the construction of the political, sociological and cultural background that constitutes Algeria to researchers who will conduct research on Algeria.

Keywords: Algeria, Ibn Badis, al-Shihab, Association of Muslim Algerian 'Ulama.

GİRİŞ

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir sosyal bilimler araştırması olan bu çalışmanın kavramsal çerçevesi, Cezayir'in modern dönemine damgasını vuran siyasi ve sosyolojik gelişmelerin yanı sıra bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdulhamîd İbn Bâdîs'in faaliyetleri doğrultusunda ortaya çıkan kavramlarla oluşturulmuştur. Araştırmanın kuramsal çerçevesi ise nitel araştırma yöntemi olan yazılı materyal incelemesinin yanı sıra antropoloji biliminin ve etnografik araştırma

yönteminin ışığında biyografi yöntemine dayanmaktadır. Bu bağlamda, çalışma şu kavramlar etrafında inşa edilmiştir:

eş-Şihâb: Abdulhamîd İbn Bâdîs tarafından 1925 yılında kurulan, önceleri gazete, daha sonra ise dergi olarak yayım hayatını sürdüren basın organıdır.

Islah Hareketi: 'Abdulhamîd İbn Bâdîs tarafından Cezayirlilerin Fransız sömürgesinden kurtulmaları için başlattığı dinî ve kültürel niteliklikli iyileştirme girişimlerini karşılamak için kullanılan kavramdır. İbn Bâdîs, ıslah hareketini mescidler, okullar, dernekler ve eş-Şihâb dergisi vasıtasıyla yaymaya çalışmıştır (Mukbil, 2003, s. 12).

Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti: 1931 yılında Müslüman Cezayirlilerin dinî ve milli bilincini canlı tutmak için Abdulhamîd İbn Bâdîs önderliğinde bir grup Cezayirli âlim tarafından kurulan dinî, sosyal ve kültürel amaçlı bir birliktir. Çalışma içerisinde Âlimler Cemiyeti olarak kullanılmaktadır.

Bağımsız Okullar: Cezayir'de, Fransız sömürge idaresinin açtığı resmî okulların dışında, Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti tarafından ilk ve orta dereceli eğitim vermek; İslam dinini ve Arap dilini korumak, Cezayirlilere ülke sevgisini aşılamak amacıyla açılan kuruluşlardır.

Etnografik Araştırma Yöntemi: "... bir toplumu ya da onun bir yönünü çalışmak isteyen antropologlar tarafından geliştilmiştir. Etnografi, etno (insan) ve grafi (tanımlama, tasvir etme) kelimelerinden oluşturmaktadır ve bir grubun davranışını doğrudan göslemlemek ve bu gözleme dayanarak bu gruba ilişkin bir betimleme yapmak olarak tanımlanmaktadır" (Büyüköztürk vd., 2012, s. 18).

Biyografik Araştırma Yöntemi: Etnografik yönteme göre bir toplumda yaşayan birey genellikle kültürel ve yaşamsal olarak o toplumun küçük bir modelini yansıtır. Dolayısıyla, bireyin biyografisinin etnografiden izler taşıması olasıdır. Bu bakımdan biyografik araştırmalarda aslolan, araştırmacının biyografisini araştırdığı kişi ile etkileşim kurması veya görüşmeler yapmasıdır. Fakat biyografisi araştırılan kişi ulaşılamayacak bir yerdeyse veya hayatta değilse, bu durumda araştırma, etnografik araştırmacının elindeki fotoğraf, yazışma, mektup, hatırat, dergi vb. yazılı ve görsel materyaller üzerinden gerçekleştirilir (Kara, 2017, s. 74-75). Bu yönüyle araştırma, bir anlatı araştırması türü olan biyografik araştırma temelinde, yazılı materyal incelemesi biçiminde gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmaya konu olan Abdulhamîd İbn Bâdîs'in hayatına ve faaliyetlerine yönelik veri kaynağını ise öncelikle eş-Şihâb dergisinde yazdığı makaleler daha sonra da hakkında yazılan araştırma kitapları, yapılan tezler ve yazılan makaleler oluşturmaktadır.

Bu kavramsal ve kuramsal çerçeve bağlamında çalışmanın amacı İbn Bâdîs'in biyografisi ışığında, hem kendisinin kaleme aldığı hem de onun hakkında telif edilen çalışmalar aracılığıyla Cezayir'in bağımsızlığı için ortaya konulan dinî, siyasi ve kültürel mücadelenin kaynaklarını anlamaktır. Çalışmanın önemi ise bugünkü Cezayir'i oluşturan siyasi, ideolojik ve kültürel yapının tarihsel arka planını ortaya koymak; söz konusu yapıyı inşaa eden tarihî şahsiyetlerin katkılarını Cezayirle ilgilenen ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların bilgisine sunmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma türleri olan etnografik araştırma ile anlatı araştırması temeline dayanmaktadır. Çalışmada etnografik yöntem, saha araştırması veya veri toplanması odağında değil, bir toplumun ve kişilerin (İbn Bâdîs ve Âlimler Cemiyeti) davranışlarını, kültürel durumlarını ve deneyimlerini yazılı ve basılı veriler üzerinden betimlemeye dayanmaktadır. Söz konusu betimlemeyi kimin veya neyin üzerinden yapılacağı hususu ise bir anlatı araştırması türü olması yönüyle "öznelerin deneyimlerini merkeze alarak, bu deneyimlerin 'psikolojik, sosyal, kültürel, politik boyutları arasında bağlantı kuran'" (Patton, 1990, s. 116'dan aktaran Güvercin, 2015, s. 173) biyografik araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın literatürünün bir parçasını da oluşturan materyaller aynı zamanda Abdulhâmid İbn Bâdîs'e yönelik yapılan çalışmaların evreni içerisinden seçilen örneklemleri oluşturmaktadır. Buna göre araştırmanın örneklemini eş-Şihâb dergisinin 1926 ile 1939 yılları arasındaki sayıları, Muhammed el-Mîlî'nin *İbn Bâdîs ve 'Urûbetu'l-Cezâ'ir* (2007); Ebu'l-Kâsım Sadallah'ın *el-Hareketu'l-Vatanıyyetu'l-Cezâ'iriyye 1900-1930*; Mes'ûd Fulûsî'nin *el-İmâm 'Abdulhamîd bin Bâdîs: Lemahâtun min Hayâtihi ve A'mâlihi ve Cevânibu min Fikrihi ve Cihâdihi*; Ahmed Tâlib el-İbrâhîmî'nin *Âsâru'l-İmâm Muhammed el-Beşîr el-İbrâhîmî: el-Cuz'u'l-Evvel (1929-1940)* (1997); Andre Dirlik'in *'Abd al-Hamîd ibn Bâdîs (1889-1940): Ideologist of Islamic Reformism and Leader of Algerian Nationalism*; Muhammed bin Sâlih Nâsır'ın *es-Suhufu'l-'Arabiyyetu'l-Cezâ'iriyye min 1847 ilâ 1954*; Fehmî Tevfîk Muhammed Mukbil'in *Abdulhamîd bin Bâdîs: Râ'idu'l-Islâh ve'n-Nahda fi Târîhi'l-Cezâ'iri'l-Hadîs (1308-1359 h. / 1889-1940 m.)*; Reşîd Miyâd'ın *Mebâdi'u ve Mecâlâtu'l-Islâh 'ınde Cem'iyyeti'l-'Ulemâ'i'l-Muslimîne'l-Cezâ'iriyye 1931 m.-1954 m.* adlı çalışmaları oluşturmaktadır. Araştırma,

1) Cezayir'in bağımsızlığına giden yolda Abdulhamîd İbn Bâdîs'in etkisi olmuş mudur, olduysa ne yöndedir?

2) eş-Şihâb Dergisi'nin Cezayir'in millî ve kültürel varlığına etkisi nasıl olmuştur?

3) Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti bünyesindeki eğitim ve okullaşma çabalarının Cezayir'in ilim hayatına ve bağımsızlık çabalarına ne tür bir etkisi olmuştur? Sorularına cevap aramaktadır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Tarihsel Arka Plan

Dünya milletler tarihinde, modern sanayinin gelişmesi ile birlikte, 18. ve 19. yüzyıllar pek çok Batılı devletin kendi refahı ve gelişimi için yeni yollar ve kaynaklar arayışına tanıklık etti. Bu arayış, özellikle Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika gibi Avrupalıların kendilerine en yakın hedef olarak Afrika kıtasına yönelmelerine sebep oldu. İngiltere Mısır'ı, İtalya Libya'yı işgal ederken Fransa da kendisine mücavir Kuzey Afrika ülkeleri olan Tunus, Cezayir ve Fas'ı hedef seçti. Bu bağlamda, doğal ve yer altı kaynaklar bakımından zengin konumdaki Cezayir ilk hedeflerden olmuştu. Özellikle Cezayir'i uzun süre (1518-1830) hakimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti'nin bu dönemde siyasi, askeri ve ekonomik olarak zayıflaması Fransa'nın işgal için daha çok iştahlanmasına yol açtı. Cezayir'in tam işgali o dönem iktidardaki Burbon monarşisinin temel hedefleri arasında olmasa da iç siyasette yaşanan sorunların askeri bir zaferle aşılması fırsatını barındırıyordu. Bu sırada Fransa'nın Bacri ve Busnach adında Cezayirli iki Yahudi tüccardan aldığı buğdayın parasını ödememesi, diğer taraftan Cezayir Dayısı

Hüseyin Paşa'nın bu tüccarlardan alacaklarına karşı parayı Fransa'dan talep etmesi ilişkilerin gerilmesine sebep oldu. Hüseyin Paşa'nın 26 Ağustos 1826 ve 29 Ekim 1826'da borçları talep eden mektuplarına cevap alamamasının yanı sıra Cezayir konsolosu Deval'in de sürekli Hüseyin Dayı ile sorunlar yaşaması 29 Nisan 1827'deki Ramazan bayramı ziyareti sırasında Dayı'nın öfkelenerek elindeki yelpaze ile Deval'in yüzüne vurması sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler tam olarak bozuldu (Kuran, 2011, s. 56; Maskan, 2014, s. 19).

Fransa'nın asıl amacı Cezayir'deki ekonomik çıkarlarını genişletmek olsa da konsolos Deval'in yelpaze olayından itibaren geçen soğukluk döneminden sonra 2 Mart 1830'da X. Charles, Fransa bayrağına yapılan hakeretin cezasız kalmayacağını belirtti. Bunun üzerine 16 Mayıs 1830'da Toulon'dan hareket eden beş yüz gemilik Fransız filosu 14 Temmuzda Sidi-Ferruh yarımadasına çıktı ve Cezayir'i koruyan kale ele geçirildi. 5 temmuz 1830'da Cezayir Dayısının imzaladığı teslim anlaşması ile Fransız kolonyal işgali başlamış oldu (Stora, 2001, s. 3; Ruedy, 2005, s. 48). 1831'den 1834 yılına kadar geçen ilk aşamada başkent Cezayir, Vahrân, Bicâye ve Annâbe gibi sahil şehirlerini işgal eden Fransızlar, 1870 yılına kadar bütün Cezayir'i ele geçirdi (Ageron, 1991, s. 9). Bu süreçte Fransızlar güçlü bir direnişle karşılaştı. Başta dini liderler cihat çağrısında bulunurken, Fransız ordusuna karşı en önemli direnişi işgalin ilk yıllarında Emir Abdulkadir gerçekleştirdi. 1841 yılında Maskara merkez olmak üzere Mustagânim, Medea, Sebdû ve Tilimsan gibi ülkenin güneybatısında direniş gösterirken 23 Aralık 1847 yılında teslim oldu (Naylor, 2015, s. 50-53).

Bu sırada 1836'da doğuda Fransızların Konstantin'i ele geçirmelerine karşı mukavemet gösteren kişi ise Konstantin beyliği yapan Hâc Ahmed İbn Muhammed idi. Ahmed Bey, Emir Abdulkâdir'den direnişi için beklediği desteği bulamayınca 1837'de Fransızlar Konstantin'i ele geçirdi. Ahmed Bey güneydeki Avres Dağları'na sığınarak zaman zaman buradan salıdırılarına devam etti. Fakat 1848'de teslim olarak kısa süre hapis yattı. 1830 yılı ile Fransızların askeri olarak tam kontrolü sağladığı 1871 yılları arasında çeşitli ayaklanmalar görüldü. Bunlardan bazıları Sîdî eş-Şeyh ve Zeyban, Zevağa Kuzey Konstantin (1848-1850), Kabileler, Lalla Fatıma N'sumer (1857) Muhammed bin Abdullah liderliğinde Güney Vahaları (1852), Babür Dağları (1856), Sîdî eş-Şeyh Evladı (1864-65) ve el-Mukrânî Ayaklanması (1871) gibi başta Kabîliye bölgesi olmak üzere ülkenin farklı yerlerinde Fransızlara karşı ayaklanmalar gerçekleşti (Deniz, 1992, s. 38-39; Bulut, 1995, s. 68; McDougall, 2017, s. 65-79).

Fransızlar askeri hakimiyeti sağladıktan sonra 1871 yılından itibaren sivil yönetime geçiş yaparak Avrupalı yerleşimcileri buraya getirmeye ve tam anlamıyla Cezayir'i sömürgeleştirmeye başladı. "1914 yılına kadar, ekonomik gelecek neredeyse tamamen tarıma dayanıyordu. 'Sömürgeleştirme' ve 'tarımsal sömürgeleştirme' Cezayir'de o kadar eşanlamlı hale geldi ki, Avrupalı Cezayirliler için, genellikle metropolden ziyade bir koloninin sakinini gösteren *kolon* terimi, yalnızca çiftçiyi ifade ediyordu" (Stora, 2001, s. 6). Sosyal, ekonomik, iktisadi, kültürel ve dini başta olmak üzere sömürgeleştirme faaliyetleri her yönüyle devam ederken, Cezayirliler de her ne olursa olsun, her fırsatta yeniden bağımsızlıklarını kazanmanın yollarını arıyordu. Yerli Cezayirliler hızla ikinci sınıf vatandaş konumuna düşmesine rağmen gerek gazete, dergi ve kitaplarla gerekse Mekke'ye giden hacılar aracılığıyla Arap-İslam dünyası ile bağlantıda kalmayı sürdürerek milli ve dini varlıklarını korumaya çalıştılar (Stora, 2001).

Sömürgeleştirme faaliyetlerinin en büyük ayağını eğitim, kültür ve din asimilasyonu oluşturuyordu. Asimilasyonun uygulandığı bölgelerde, özellikle 1870'ten 1904 yılına kadar

öncelikle Cezayirlilerin öne çıkan yönlerini ortadan kaldırmak için Müslümanların kurumlarına saldırılar şiddetlendirildi. Bu bağlamda, 1904 yılında sömürge yönetimi, Cezayir halkına uygulamak üzere çıkardığı en temel yasalardan birini yürürlüğü koydu. Yasa, Cezayirli öğretmenleri, mesleklerini icra edebilmeleri için sömürge yönetiminin belirlediği şartları içeren ruhsat olmaksızın faaliyette bulunmaktan men ediyordu. Bu yasanın en öne çıkan şartları şu şekildedir:

1- Kur'ân-ı Kerîm'i ezber eğitiminin sınırlandırılması.

2- Zulüm ve istibdattan özgürlüğe davet eden ayetlerin tefsirine değinmemek.

3- Arap-İslam tarihi ve yerel tarih; Cezayir'in ve diğer Arap ülkelerinin coğrafi çalışmalarından kaçınmak.

4- Arap edebiyatının bütün sanatlarının öğretiminden kaçınmak (el-A'rac, 1986, s. 45).

Sömürge yönetiminin dine karşı tutumu hoşgörülü olarak dile getirilse de dini eğitim oldukça kısıtlanmıştı. 1905 yılında kilise ile devlet işleri birbirinden ayrılırken Fransız eğitimine geitirilen asimilasyon ve laikleşme politikalarından Kur'ân öğretilen okullar ve zaviyeler de nasibini aldı. Müslümanların eğitim kurumları gözetim altında tutuldu veya kapatıldı. Bu sırada pek çok İslam hukukçusu, âlim ve Kur'ân öğreticisi işini kaybetmeye başladı. Zamanla Arapça ve din eğitimi zayıflarken Müslümanların hac ibadetine gidişleri için de daha geniş aralıklarla izin verilmeye başlandı. Fransızlar, zihinlerin işgalini okullar aracılığıyla gerçekleştirmek amacıyla öncelikle Cezayirlilerin okullarını ve zaviyelerini sınırlarken Arap-Fransız okullarında eğitimi zorunlu kıldı. Bu okullarda 1870 yılında 1,300 Müslüman öğrenci okurken, 1890 yılında öğrenci sayısı ancak 10,000'e ulaşabildi. Cezayirliler çocuklarının, özellikle kızlarının, Fransız okullarında eğitim alması hususunda isteksiz davrandı (Ageron, 1991, s. 71, 76).

Bu sebeple, Cezayirliler çocuklarını Fas, Tunus ve Mısır'daki geleneksel İslami eğitimin verildiği Karaviyîn, ez-Zeytûne ve el-Ezher gibi eğitim kurumlarına gönderdiler. Özellikle Cezayir'in doğusundaki Konstantin vilayetinden Tunus'a yoğun bir öğrenci geçişi oldu. Bu öğrenciler arasında, gelecekte eğitim, kültür ve dini ıslah faaliyetleriyle Cezayirlileri yeniden uyanışa teşvik edecek olan Abdulhamid İbn Bâdîs de yer aldı. Abdulhamid İbn Bâdîs eğitim için gittiği Zeytûne'de hem İslam dünyası ve farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olurken hem de özellikle Muhammed Abduh'un yenilikçi fikirlerini yakından tanıma fırsatı buldu. Özellikle 1905 ile 1920 yılları arasındaki dönem onun hayatı boyunca meşguliyetinin odağını oluşturan Cezayir'in kurtuluşu ve dini ıslah, yenilikçi eğitim anlayışı, tefsir metodu, gazeteciliği ve Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti'nin kuruluşu gibi faaliyetlerinin temelini attı (Sadallah, 1992, C. 2/s. 114-116).

3.2. Abdulhamîd İbn Bâdîs, Hayatı ve Faaliyetleri

Kuzey Afrika'nın köklü ailelerinden, Berberî Sanhâcî kabilesine mensup Abdulhamid İbn Bâdîs'in soyu, bir taraftan Hammâdîler Devleti'nin kurucusu Hammâd b. Bulukkîn b. Zîrî'nin sülalesine, diğer taraftan ise Ağlebîler Devleti'nin temelini atan büyük dedesi el-Mu'iz b. Bâdîs es-Sanhâcî'ye dayanmaktadır. Dolayısıyla İbn Bâdîs, Cezayir'in soylu ve nüfuzlu Berberî ailelerinden birine mensuptu (Selmân, 2010, s. 391). Cezayir'in dönüşüm yıllarına denk gelen hayatı ve içinde bulunduğu süreç İbn Bâdîs'in ülkesinin önde gelen âlimlerinden ve ıslahatçılarından biri olarak yerini almasını sağladı. 4 Aralık 1889'da Konstantin'de doğan İbn Bâdîs, çocukluk yıllarında geleneksel yöntemlerle eğitim aldı. İlk olarak Konstantin'in bir başka soylu ailelerinden gelen annesi tarafından temel değerler eğitimini aldıktan sonra yedi yaşına

geldiğinde Sîdî el-Ahdar Camii'ne bitişik bir mescidde Muhammed eş-Şeyh İbn Malûs'tan Kur'ân'ı ezberleme, doğru okuma ve yazma dersleri aldı. Ardından 1902 yılında, babası Mustafa İbn Bâdîs tarafından Fransız eğitim kurumları yerine Konstantin Medrese'sine götürüldü (Dirlik, 1971, s. 138-139).

Muhammed el-Medâsî ve Ḥamdân el-Venîsî gibi dönemin iki önemli âliminden hem Kur'ân hem de tefsir, fıkıh, hadis ve Arapça dersleri aldı. Cezayir'in nüfuzlu ailelerinden gelmelerine ve Fransız yönetimiyle temaslarının olmasına rağmen eğitiminin olumsuz yönde etkilenmemesi için devlet işlerine girmedi. Fransızlar tarafından Müslümanların eğitim kurumlarına yapılan baskılar ve kısıtlamalar yüzünden eğitimini ülke dışında sürdüren pek çok Cezayirli gibi İbn Bâdîs de 1908-1912 yılları arasında Tunus'ta Zeytûne Camii'nde (1956'dan itibaren Zeytûne Üniversitesi) Muhammed en-Nahlî'den tefsir dersleri alırken Muhammed Hıdır b. Huseyn, Muhammed Sâdık en-Neyfer, Şeyh Muhammed Tâhir b. Âşûr gibi diğer hocalardan da din ilimleri üzerine eğitim aldı (Mutabbakânî, 1999, s. 354-356). Bu dönemde Zeytûne Camii, İslam medeniyetinin ve Arap kültürünün yaşamaya devam ettiği önemli bir ilim merkezi olarak İbn Bâdîs'in başta din ilimleri olmak üzere pek çok alanda bilgi ve görgüsünün zenginleşmesini sağladı. İslam dünyasında olduğu gibi Tunus'ta da etkisini gösteren Muhammed Abduh'un ıslah fikri Zeytûneli öğrencilerden biri olan İbn Bâdîs'i de etkiledi. Özellikle 1907'de faaliyetlerine başlayan Genç Tunuslular harektinin başını çektiği yenilikçi akım, gelenekçilikle yenilikçiliği bir arada yorumlamayı ön plana koyuyordu. Bu bağlamda Kur'ân ayetlerinin çağdaş tefsirinin yapılması, siyasi ve sosyolojik gelişmeler üzerinde durulması İbn Bâdîs'in ilgisini çekti (Hizmetli, 1994, s. 5-6).1912 yılında kendisi dahil bitirme sınavlarında başarılı olan on iki öğrenciyle birlikte mezun oldu.

Zeytûne'deki eğitimini tamamladıktan sonra Konstantin'e dönen İbn Bâdîs, aynı yıl hac ibadetini yapmak ve doğudaki alimlerle buluşmak için Marsilya ve İskenderiye üzerinden Cidde'ye ulaştı. Burada, ilk olarak Mekke'ye, daha sonra da 1904 yılından beri Medine'de yaşayan hocası Hamdân el-Venîsî'nin yanına gitti. İbn Bâdîs'in Medine'de tanıştığı en önemli kişilerden biri Muhammed el-Beşîr el-İbrâhîmî idi. Onunla birlikte Cezayir'in içinde bulunduğu durum hakkında uzun süre fikir alış verişinde bulunarak, kurutuluş için ne yapılabileceğini müzakere etti (Dirlik, 1971, s. 172; Mutabbakânî, 1999, s. 354; McDougall, 2017, s. 139). Tunus'tan döndüğünde Konstantin Ulu Camii'nde verdiği dersler Konstantin müftüsü el-Mevlûd eş-Şeyh İbn Mevhûb'u rahatsız ettiği için engellenmişti. Bu sefer Cezayir'e dönüş yolunda Kahire'de pek çok âlim ve edebiyatçı ile buluşarak buradan da fikri manada beslenen İbn Bâdîs, Konstantin'e ulaştığında Fransızlardan izin alarak Sîdî el-Ahdar Camii'nde (Yeşil Camii) vermeye başladığı dini dersleri kültür ve diğer eğitim alanlarına da taşıdı. Bütün zamanını Yeşil Camii'de ibadetle ve derslerle geçirirken bu dersler zamanla Cezayir'in pek çok yerinden öğrenci çekmeye başladı.

Cezayir'in uzun yıllar Fransız sömürgesine karşı verdiği silahlı mücadelenin akamete uğramasını göz önünde bulunduran İbn Bâdîs, 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde hem Cezayir'in hem de İslam aleminin içinde bulunduğu zulümden çıkış yolunun eğitimde ve ilim adamlarında olduğuna kanaat getirdi. İbn Bâdîs, eğitim ve öğretimde alimlerin rolüne işaret ederek alimler ve yöneticiler iyi olursa toplumun da iyi olacağı düşüncesindeydi. Bu bakımdan Cezayir'in sömürgeden çıkarak yeniden dini ve milli bağımsızlığını alimler aracılığıyla elde edebileceğine inanıyordu. Bu amaçla, içinde bulunulan durumu değiştirmek için ilk olarak ıslaha yönelik davetini Yeşil Camii'de verdiği İslam medeniyeti, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf dersleriyle yaymaya çalıştı. Gününün tamamını okula gitmeyen, Fransız

okullarındaki derslerinden sonra veya halkın farklı kesimlerinden gelen öğrencilere vaaz ederek ve ders vererek geçirirken hafta sonları ve yazları da Cezayir'i dolaşıyordu. İbn Bâdîs kendisinin de etkilendiği tefsir metodundan yararlanarak siyasi ve sosyal meselelere ışık tutan ayetlerin Cezayir'de Arap-İslam uyanışını yeniden dirilteceğine inandı. (Deniz, 1992, s. 42-43; Mukbil, 2003, s. 238-239). Dahası Cezayir Bağımsızlık Savaşı için de bir ilham kaynağı olacak olan "Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez" (Ra'd/11) ayetini şiar edindi.

Fransız otoritesinin baskısına ve sıkı gözetimine rağmen Arap aleminin doğu kanadından Cezayir'e gazeteler ve kitaplar ulaşıyordu. Özellikle Mısır'da, Muhammed Abduh'un yayımladığı *el-Menâr* gazetesi İbn Bâdîs'in ıslah davetini daha geniş kitlelere duyurmak ve daha etkili kılmak için bir gazete çıkarma fikrinin tetikleyicisi oldu. Zira basın yayının kitleleri etkileme gücünü hem el-Menâr'da hem de sömürgecinin başta *el-Mübeşşir* (1847) olmak üzere Cezayirlilerin zihinlerini etkilemek için çıkardığı pek çok gazetede şahit olmuştu. Bu bakımdan, Fransız otoritesinden bağımsız olarak, Cezayirlilerin kimliğini ve haklarını savunmak için yayımlanan *en-Necâh* (1919) gazetesinin kurucuları arasında yer alarak gazeteciliğe ilk adımını attı (Hizmetli, 1994, s. 72). Bununla birlikte bir yandan o dönemde yürütülen Türk Kurtuluş Savaşı'ndan gelen haberler diğer taraftan ise Libyalıların İtalyanlara karşı verdiği mücadelede gazeteciliğin yardımlaşmadaki ve haberleşmedeki gücü İbn Bâdîs başta olmak üzere Cezayirliler için bir ifade aracı oldu (Sadallah, 1992, C. 2, s. 116-117).

Abdulhafîz bin el-Hâşimî ile birlikte en-Necâh gazetesindeki girişimin sömürgeciye karşı mücadelede yeterince etkinlik gösteremediği fikri İbn Bâdîs'i yeni bir arayışa sevk etti. Bu amaçla halkı uyandırmak ve Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesinin fitilini ateşlemek için 2 Temmuz 1925 tarihinde *el-Muntakıd* adında kendi gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin adından da anlaşılacağı gibi gazete hem Fransız sömürgesine hem de Cezayirlilerin bir araya gelmesine engel olarak gördüğü tarikatlara karşı eleştirilerinin merkezi görevindeydi (Mutabbakânî, 1999). İbn Bâdîs, el-Muntakıd gazetesinin kuruluş felsefesini ilk başta Fransızların tepkisini çekmemek için "demokratik Fransa'nın yardımıyla Cezayir ulusunun mutluluğu için çalışan özgür bir ulusal gazete" olarak tanımlarken, gazetenin şiarını ise "mukaddesat herkesin üzerinde, vatan her şeyin önünde gelir" şeklinde ifade etti. el-Muntakıd'ın öne çıkan yanı farklı İslam coğrafyalarındaki ez-Zeytûne, el-Ezher veya Şam ve Hicaz'daki eğitim kurumlarından eğitimli aydınları bir araya toplayan ilk Cezayir Arap gazetesi olmasıydı. Zira bu husus, toplumsal ıslahın ve Fransızlara karşı topyekün hareket etmenin ilk adımlarındandı. Fakat gazetenin Cezayir'deki hem tarikatlara ve muratbıtlara hem de Fransızlara karşı kullandığı eleştirel dil bu kesimlerin tepkisini çekti. Bu sebeple gazete yayın hayatına başladıktan dört ay sonra, on sekizinci sayısının ardından 29 Ekim 1925'te Fransız idaresi tarafından kapatıldı (Nâsır, 2006, s. 58).

el-Muntakıd'ın Fransızlar tarafından kapatılması üzerine İbn Bâdîs hiç vakit kaybetmeden 12 Kasım 1925 tarihinde hem eğitim faaliyetlerinin yayın organı hem de Cezayir halkının Müslüman Arap kimliğini ve milli kültürünü yeniden kazanması yolundaki mücadelenin mihenk taşlarından biri olan *eş-Şihab* dergisini çıkardı. Gazete 1939 yılına kadar aralıksız yayın hayatını sürdürdü. Bu sırada İbn Bâdîs bir yandan gazetecilik faaliyetleriyle ıslah hareketini sürdürürken bir yandan da bu hareketin daha organize ve örgütlü bir şekilde gelişmesi, bu sayede Cezayir halkının siyasi ve sosyal meselelerine daha etkin çare bulmak için bir grup âlimle birlikte 5 Mayıs 1931 yılında *Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti*'ni (Cem'iyyetu'l-'Ulemâ'i'l-Muslimîne'l-Cezâ'iriyyîn) kurdu. Yeşil Camii'de verdiği dersler ve eş-Şihâb

dergisinden sonra İbn Bâdîs'in ıslah hareketinin üçüncü ve önceki ikisini tamamlayıcı nitelikte olan Âlimler Cemiyeti kurulduğu günden itibaren Cezayir'in bağımsızlığı yolunda eğitim, kültür ve siyaset alanlarında önemli faaliyetler gerçekleştirdi. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın Cezayir'deki cemiyetlerden kendilerine destek talebinde bulundu. Bu talebe İbn Bâdîs'in olumsuz cevap vermesi üzerine Fransızlar tarafından Konstantin'de zorunlu ikamete tâbi tutulurken 16 Nisan 1940 yılında hayatını kaybetti. Daha sonra Fransızlar, Âlimler Cemiyeti'nin diğer liderlerini de zamanla tutukladılar, Cemiyet ise zayıflamasına rağmen savaştan sonra varlığını sürdürdü (Sadallah, 1992, C. 3, s. 185-186). Cezayir'in mücadeleci tarihine damgasını vuran İbn Bâdîs, Cezayirlilerin Fransız kültürü içinde yok olup gitmesinin önüne geçmek için dersleri, yazıları ve konferansları aracılığıyla davasını Cezayirlilere miras bırakırken kişiliği ve eğitimciliğiyle de Cezayir'in öncü şahsiyetleri arasında yerini almıştır (Mutabbakânî, 1999, s. 355).

İbn Bâdîs'in eş-Şihâb dergisinde yayımladığı Kur'ân-ı Kerîm tefsîri ve hadîs-i şerîfler; politik ve sosyal içerikli makaleler; Yenilikçi harekete, Reşid Rıza'ya ve Muhammed Abduh'a yönelik yazılar ve Edebî içerikli yazılar başta olmak üzere pek çok konuya değinen geniş bir yelpazede yazıları bulunmaktadır. Bu yazıların dışında, İbn Bâdîs'in özellikle belirtilmesi gereken şu eserleri bulunmaktadır:

1) Mecâlisu't-Tezkîr min Kelâmi'l-Hakîmi'l-Habîr adlı eseri Kur'ân-ı Kerîm tefsirini içermektedir.

2) Mecâlisu't-Tezkîr min Kelâmi'l-Beşîri'n-Nezîr.

3) el-'Akâ'idu'l-İslâmiyye mine'l-Âyâti'l-Kur'âniyye ve'l-Ehâhdîsi'n-Nebeviyye.

4) Ricâlu's-Selef ve Nisâ'uhu.

5) Terâcimu A'lâm, halef ve seleflerden tercümeleri içermektedir.

6) Mebâdi'u'l-Usûl, 1936 yılında Yeşil Camii'de öğrencilerine verdiği fıkıh usûlu derslerini içermektedir.

7) Usûlu'l-Fıkh min Âyâti ve Ehâdîsi'l-Ahkâm.

8) et-Terbiyye bi'l-Kur'ân ve's-Sunne.

9) 'Ammâr et-Tâlibî tarafından "İbn Bâdîs Hayâtuhu ve Âsâruhu" ve Cezayir Din İşleri Bakanlığı tarafından da "Âsâru el-İmâm Abdulhamîd bin Bâdîs" başlığıyla Şihâb'da ve diğer gazetelerde yayımlanan pek çok makalesinin bulunduğu eserler bulunmaktadır. İbn Bâdîs'in burada anılan eserlerine dair *el-İmâm 'Abdulhamîd bin Bâdîs: Lemahâtun min Hayâtihi ve A'mâlihi ve Cevânibu min Fikrihi ve Cihâdihi* adlı çalışmada daha detaylı bilgiler verilmektedir (Fulûsî, 2006, s. 51-52).

3.3. Cezayir'de Gazeteciliğin Ortaya Çıkışı ve eş-Şihâb Dergisi

Basın-yayın 19. ve 20. yüzyıllarda kitlelere bilgi ulaştırmanın yanında toplumları yönlendirme ve etki altına alma gücüne sahipti. Özellikle bir bölgenin veya ülkenin silahlı işgalini takip eden süreçte, işgalcilerin zihinleri ve gönülleri ele geçirmesinin en etkili araçlarından biri basın-yayın araçlarıydı. 1830 yılında Fransızlar da Cezayir'i işgal ettikten sonra yaptıkları ilk iş tıpkı Mısır'da olduğu gibi gazeteler aracılığıyla Cezayirlilere kendilerini anlatmaktı. Bu amaçla, Cezayir, Fransızlar tarafından 1847'de yayımlanan *el-Mubeşşir* ile resmî nitelikli ilk gazetecilik faaliyetiyle tanışmış oldu. Ne var ki Fransızca-Arapça olarak yayımlanan

bu gazete Fransızların yararına yayım yapan bir içeriğe sahipti. Gazete, sömürgecilik faaliyetleri sırasında çıkarılan genelgeleri ve kanunları yayımlama işlevi görüyordu (Nâsır, 2006, s. 11-12). İkinci Cumhuriyet'ten sonra Fransız gazetelerinin sayısı arttı. 11 Haziran 1848'de *İfrîkıyyetu'l-Ferensiyye* gazetesi Fransız sömürgeciliğin iç ve dış politikalarına yönelik yayım yapıyordu (Selmân, 2010, s. 52). Fransızlar için yayım yapan gazetelerin sayısı artarken yerli Cezayirlilerin gazete çıkarmalarına izin verilmiyor ya da *el-Ahbâr* (1903) gibi sömürgecinin çıkarlarına uygun yayım yapmadığı için kapatılıyordu.

Bu durum yirminci yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam ederken Fransız idaresi dışındaki Cezayirlilerin ilk yayımladığı gazeteler *el-Cezâ'ir* (1908), *el-Hakk* (1911), *Zulfikâr* (1913) ve *el-Fârûk* (1915) oldu (Nâsır, 2006, s. 14). Her ne kadar Fransızlar büyük bir baskı ve sansür uygulasa da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayirliler Fransız tahakkümüne karşı gazeteciliğin bir ifade aracı olduğunu kavradılar. Bu süreçte, *en-Necâh* (1919), *el-İkdâm* (1920), *es-Sadîk* (1920), *el-İstikbâlu'l-Cezâ'irî* (1920), *Lisânu'd-Dîn* (1923), *et-Tekaddüm* (1923), *eş-Şihâb* (1925), *Sada's-Sahrâ'* (1925), *el-Berk* (1927), *el-Islâh* (1927), *el-Umme* (1933), *el-Basâ'ir* (1935) öne çıkan gazeteler oldu (Selmân, 2010, s. 50-55).

Cezayir'de Fransızların başlattığı gaztecilik faaliyetlerinin ardından Cezayirlilerin de kendini ifade etme ve bir direniş aracı olarak gördüğü gazeteler en etkili çıkışını ise İbn Bâdîs'in Yeşil Camii'de verdiği Kur'ân-ı Kerîm öğretimi, tefsîri ve İslam tarihi gibi derslerin yanı sıra Cezayirlileri siyasi, sosyolojik, kültürel ve edebi içerikli konularda da bilgilendirmeyi, bu sayede Fransız sömürgeciliğine karşı halkı bilinçli kılmayı amaçlayan gazeteleri çıkarmasıyla gerçekleştirdi. Bu bağlamda İbn Bâdîs ilk önce 2 Temmuz 1925'te el-Muntakıd gazetesini çıkardı. Fransızlar tarafından kapatılmadan önce ancak 18 sayı yayımlanabilen ve nispeten kısa ömürlü olan bu gazetenin ardından 12 Kasım 1925'te yaklaşık on beş yıl yayım hayatını devam ettiren ve Müslüman Cezayirlilerin sesi işlevi gören *eş-Şihâb* gaztesini çıkardı. Bu gazete dinî, siyasi, sosyal ve edebi pek çok konuya yer veren, Fransız sömürgeciliğine karşı adeta bir direniş noktası oldu.

Görsel-1: eş-Şihâb gazetesinin 11 Ağustos 1927 tarihli, 109. sayısının kapağı.

السنة الثالثة — ثمن النسخة ٦٠ صانتيما — العدد ١٠٩

تصدرها نخبة من الطلبة الجزائرية تحت اشراف مؤسسها الاستاذ عبد الحميد بن باديس

الشهاب
مجلة سياسية
تهذيبية انتقادية
شعارها :
والحق فوق كل أحد
والوطن قبل كل شيء

مدير شؤون المجلة
وصاحب امتيازها
احمد بوشمال

ADMINISTRATEUR GÉRANT
Bouchmal Ahmed
13, Rue a. Lapivert, 13

الشهاب
مجلة حرة وطنية
تعمل
لسعادة الامة الجزائرية
بمساعدة
فرنسا الديموقراطية

قسنطينة يوم الخميس ١٢ صفر ١٣٤٦ هـ ١١ اوت ١٩٢٧ م

سبيل النهوض الادبى

وانما الحياة للعاملين المجدين

لعالم خبير

قضت سنة الله تعالى ان تكون الجماعات كالافراد راضخة لتصاريف الاقدار ، معرضة في كل وقت لتقلبات الاحوال . تنقاد لسيطرة القوة القديمة تسوقها الى حيث تشاء بدون ان يكون لها غير التسليم والرضى بما حكمت به تلك السطوة الالهية . ولكن الذي قضى بذلك هو الذي جعل للسعادة طرقا اوضح مناهجها . والشقاوة اسبابا بين مزالقها وهو الذي قضى ايضا بان الحياة للعاملين المجدين . وهاهي المشاهدة تبين لنا ان الموجودات العوبة بيد الزمان ، فمن عدم الى وجود ، ومن وجود الى عدم . ومن موت وخمول ، الى حياة ونهوض ، ومن ضعة وفقر

İlk yayımlandığında 5-6 yapraklı bir gazete kimliğinde olan eş-Şihâb,önce haftalık, sonra iki haftada bir yayımlanırken 1929 yılının sonunda ekonomik kriz sebebiyle, 75. sayısından itibaren 24 sayfalık, ardından da 40 ile 60 sayfa arasında değişen hacimli aylık bir dergiye dönüştü. Dergi, 1925 yılından 1939 yılının Eylül ayına kadar yayımlandı. (Hizmetli, 1994, s. 72-73; Cox, 2002, s. 25; Nâsır, 2006, s. 64). Yayın hayatının uzun bir dönemini dergi şeklinde sürdürdüğü için bu şekilde isimlendirilmiştir. Eş-Şihâb ile birlikte Âlimler Cemiyeti'nin kurduğu bir diğer önemli gazete ise *el-Basâ'ir*'di. el-Basâ'ir ilk önce 1935-1945 yılları arasında Konstantin'de haftalık olarak yayımlanırken Cemiyet'in kararıyla iki yıl ara verdi. Gazete, 1947-1956 yılları arasında yeniden yayım hayatına devam ederken el-Beşîr el-İbrâhîmî'nin Fransız sömürge idaresi tarafından Cezayir'den çıkarılmasıyla yayımı durduruldu.

Görsel-2: el-Basâ'ir gazetesinin 25 Kasım 1938 tarihli, 141. sayısının kapağı.

البصائر

فاتحة السنة الرابعة

الحمد لله رب العالمين، الذي انزل على عبده الكتاب هدى للمتقين، ومرجعا في اختلاط خطط العمل للشر لكل العاملين.

والصلاة والسلام على من كان خلقه القرآن: يستمد منه معارفه وآدابه، ويأتم به في سلوكه ويجعله قواعده في سيره نحو غايته وابلاغ دعوته. ورضي الله عن آله واصحابه الذين زادهم الايمان الى شجاعتهم شجاعة، وارجعهم فهم حسن الانقياد والطاعة، وعن تبعهم باحسان الى قيام الساعة

اما بعد فان عمود الدين الصلاة. فمن حفظها وحافظ عليها فقد حفظ دينه. ومن ضيعها فهو لما سواها اضيع. وان غذاء الدين المحفظ لقوته وشبابه الامر بالمعروف والنهي عن المنكر. فلامة المؤتمرة الناهية هي خير امة اخرجت للناس. والتي لا تتآمر ولا تتناهى هي شر امة لعنت على ألسنة الانبياء. وان نجاح الامر بالمعروف الذي هو التحكم بالشر والبلاء. فأي عالم صبر على أتفه المنكرين وثبت على تبليغ الحق فقد اخذ بحظه من ارث النبوة.

فعلى كل مسلم أن يضع نصب عينه وصية لقمان لا جله لانها وصية عارف لا عارف الناس عليه. وقد أقرها الحكيم الملهمين والرحيم الراحمين، اذ حكاها لنا في كتابه العزيز بقوله

«يابني اقم الصلاة وامر بالمعروف. وانه عن المنكر. واصبر على ما اصابك. ان ذلك من عزم الامور.»

وقد قامت جمعية العلماء — والحمد لله — بحظها من هاته الوصية، ولا تزال — بتوفيق الله — قائمة بذلك، داعية اليه. ومراجعة تقارير رئيسها الجليل عن حالها في اجتماعاتها العامة كفيلة بتصور الدرجة التي ارتقت اليها في تحقيق تلك الوصية. وهذه صحيفتها «البصائر» سجل آمالها والامها ومرمح نشاطها ومصرها ناطقة بما لها من حق صريح، ومصارحة بما عليها من ظلم وعدوان. وهي لا تزال على خطتها التي اعربت عنها في فاتحة السنة الثانية لهذه الجلة

«العمل لرفع مستوانا الاجتماعي في دائرة الاسلام والعروبة، من غير كراهية لجنس اوربيا أو شخص، الا جنس الظلم ومبدأ التفوق وشخص الظلم والمتفوق»

ورغما صاق هذه الخطة من وضوح لا يذهب متعقب، وحق لا يشطه متعصب، لا تزال ترى متمسكة كل حول الجمعية ومداسي عليها وملاحق للتضييق عليها. واذا عرفنا الحق واخلصنا في خدمته وصبرنا على تكاليفه فان لكل ازمة انفراجا ولكل عامل جزاء

الشاعر: أزمة تنفرجي * قد آذن ليلك بالبلج

وتفرد الى الكتاب والقراء جميعا فذكرهم بحقيقة صحيفتهم المجلة بالعدد ٨٤ ونعيد عليهم عبارتها التي هي:

«البصائر صحيفة جمعية ومبدأ، وعمل كل مؤمن يبدأ ان لا يفتخر وسمه في نشر صحيفة تخدم ذلك المبدأ، ولا يألو جهده في امدادها ماديا وادبيا. وعلى كل فرد من افراد جمعية ان يقوي صوتها في الدعوة الى مبدئها، ويطلق لسانها الناطق باسمها.»

وعلى هذه تلك الحقيقة ينبغي ان يحاسب كل عضو من اعضاء الجمعية وكل من يشرف خطتها وحسن غايتها. نفسه اولا «صحيفتها البصائر» ليرى أأدى ما عليه من واجب مادي وأدبي؟ وكيف أداه؟ وما هو عذره في التقصير؟

الحق ان هنالك تواخي قسم مبادئ الجمعية وانصارها فيما تراها نحو صحيفتهم مشكورا. ومن الجلبات ما لا يزال املها ضعيفي العناية بصحيفتهم. واذا كان في اثبات التالثين براجعهم هذا القرائا يجب ان لم له أصل فان فيه أيضا تبريرا لهم عن المقصرين تبريرا يسوء اولئك المقصرين وقد يعد ضربا من الياس منهم. لهذا لا نريد ان نحاسب الناس على صفحات «البصائر» وانما ننبههم الى ان يحاسبوا انفسهم.

أما طريقة الحساب التي يعرف كل واحد بها ما يسأل عنه فهي الرجوع الى المقررات التي اقرها مجلس ادارة الجمعية. ونشرت بالعدد ٨٤ وهاأنحن اولاء نضعها مرة اخرى بين يدي القراء والكتاب جميعا

١٥ — على العلماء البارزين أن يحرروا بحرير المقالات الرائعة في صحيفتهم

Her iki gazete de Âlimler Cemiyeti'nin gayri resmi yayın organı olarak faaliyet gösterdi (Nâsır, 2006, s. 212). Her iki gazete de İbn Bâdîs'in Yeşil Camii'de verdiği vaazların daha geniş içeriğini sayfalarında taşıyordu. Özellikle Şihâb'da görülen başlıca temaları Arapça eğitimi, İslam dininin hükümet kontrolünden çıkarılması, kadınların eğitimi, sosyal meseleler ve edebi ürünler oluşturuyordu. Burada İbn Bâdîs'in eğitimcilik, gazetecilik ve Âlimler Cemiyeti olmak üzere üç temel faaliyetinden biri olan eş-Şihâb dergisinden bazı tematik örnekler sunulmaktadır.

İslama ve mevcut medeniyet karşısındaki konumuna dair görüşü:

"İslâmın mevcut medeniyette hayırlara ve içinde barındırdığı şerlere karşı bir duruşu vardır. 'onlara karşı yetirebildiğiniz kadar güç hazırlayın' (Kur'ân-Kerîm, 8/60). Bütün İslam

ümmeti, her birinin gücünün yettiği kadarıyla kuvvet hazırlaması ve bu hazırlığa katılması emrolunmuştur" (eş-Şihâb, 1926, s. 7).

İbn Bâdîs, eş-Şihâb'ın 23 Ağustos 1926 tarihli sayısında "Ey Müslüman Cezayirli" başlığı altında, Cezayirli Müslümanlara hem akıl ve ilim hem de tarikat ve cemaatler hususunda nasihatler verir.

Akla ve ilme dair görüşü:

"Aklına sahip çık çünkü o hayatındaki mutluluk yollarına rehberlik etmesi için sana verilen ilâhî ışıktır" (eş-Şihâb, 1926, s. 2).

"Seni ilimlerde yönlendiren 'âlimcik'lerden (mute'aylim) sakın, çünkü tüm ilimler, insana hizmet eden zihinlerin meyveleridir. Kur'ân buna açık ayetlerle davet etti; İslam âlimleri, bugün Avrupa âlimleri eğitimcilikleriyle tanınana kadar Doğu ve Batı medeniyetleri döneminde ondan öğrendiklerini geliştirerek ve çıkarsama yaparak hizmet ettiler" (eş-Şihâb, 1926, s. 2).

Cezayir'deki tarikatlara ve cemaatlere dair görüşü:

"Rabbinle senin arana girmek ve kainatta tasarruf gücüne sahip olduğunu iddia ederek aklına, kalbine, bedenine ve malına hükmetmek isteyen bütün 'mutereybit'lerden sakın! Rabbine sorarsan sana âyetle cevap verir: 'Şüphesiz ben yakınım' (Kur'ân-ı Kerîm, 2/186)" (eş-Şihâb, 1926, s. 2-3).

Eğitim, ekonomi ve sosyal konulara dair görüşü:

"Mevcut yöneticiler, halkın sesini duymayan bir topluluktur. Halbuki onlar halkın aç ve susuz olduğunu çok iyi bilmektedirler. Onlara göre biz yalnızca ekmek isteyen bir toplumuz. Bize göre en önemli şey ekmektir. Karnımız doyunca iyi görürüz. Dolayısıyla Frnasızlar bize ekmek verince istediğimiz her şeyi vermiş olurlar. Hayır, ey halk. Bizler yaşıyoruz, yaşamak istiyoruz ve yaşamak arzusu yaradılışımızdan gelmektedir. Yaşantı yalnızca ekmekle olmaz; hayatın başka ihtiyaçları da var: İlim, eğitim-öğretim, ekonomi, sosyal ve politik konularla ilgili isteklerimiz de hayatımızın zorunlu ihtiyaçlarıdır" (eş-Şihâb, 1936; Hizmetli, 1994, s. 118-119).

Milliyetçiliğe ve Arapçaya dair görüşü:

"Arapça, hayatın ve mutluluğun esası olan dinin dilidir. Geçmiş ile gelecek arasındaki en güçlü bağ dildir, milliyetçiliktir. Araplar için Arapça, dinin dilidir, milliyetin dilidir, Araplığın dilidir. İlme, imana, dine ve vatana hizmet eden de Arapçadır" (eş-Şihâb, 1939; Hizmetli, 1994, s. 134)

Kadının eğitim-öğretimine ve anadile dair görüşü:

"Kadının eğitim-öğretim dilinin, mensubu olduğu milletin dilinden başka olması halinde, onun gerçekten uzaklaştığını ve doğru yoldan saptığını çok iyi biliyoruz" (eş-Şihâb, 1927; Hizmetli, 1994, s. 139).

İbn Bâdîs'in siyasi konulara dair görüşü:

Fransız meclislerinde vekillik hakkında bir görüş: "Cezayir Arap gazetemizde çok şey yazdım ve bunların hepsi bir ihbar ve hata uyarısı olarak dini meseleler üzerineydi, oysa biz neyin doğru olduğuna karar vermiş olsak da gerçek bilgi ehli tarafından mutlak bilinir; aynı şekilde, bizim hata, ahmaklık ve benzeri batinî olduğuna karar verdiğimiz şeyler bu boş, batıl meselelere boyun eğen çoğunluk tarafından bilinmiyor" (eş-Şihâb, 1927, s. 9).

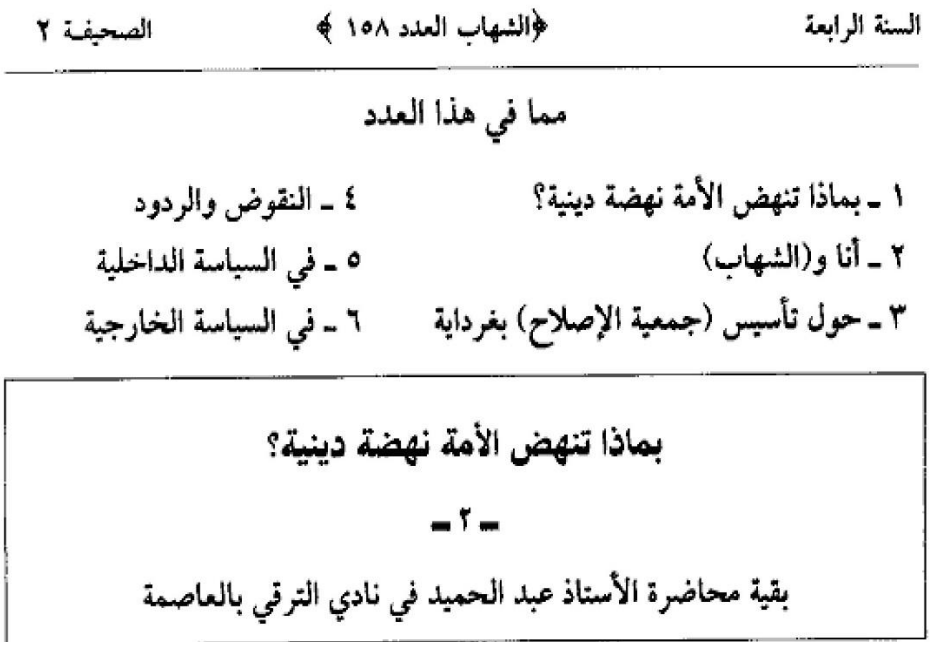
eş-Şihâb'da siyaset: "eş-Şihâb, ahlâk ve eğitim için olduğu gibi siyaset içindir ve halihazırda sayıları bu ikisiyle dolu. Dış politikaya ve milletlerin genel durumuna çok az değindi. Okurlarının büyük kısmı ise Cezayir siyasetinde belirli bir iç meseleyi abartmamasını istedikleri için dış politkaya değinmesini de istedi. eş-Şihâb, isteklerini cevap verdi, geçen sayıdan itibaren bu çalışma biçimine başladı ve böyle devam edecek, her sayıda içi ve dış siyaset hakkında iki bölüm yazacak" (eş-Şihâb, 1928, s. 18). Aşağıdaki resimde eş-Şihâb gazetesinin 2 Ağustos 1928 tarihli sayısının içeriğini bildiren bir kesit yer almaktadır.

eş-Şihâb'ın edebi eserlere alan açması:

Abdulhamîd İbn Bâdîs, eş-Şihâb dergisinin sayfalarında, Arap tarihinin önemli bir parçası olan edebi eserlere de yer ayırdı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında gazetecilik, fikrî uyanışa büyük bir etki ederek gelişimine katkı sağladı. Her ne kadar ağırlıklı olarak dinî ıslaha yer verildiği için sanatsal alanda bir kısıtlılık söz konusu olsa da eş-Şihâb'da ve el-Basâ'ir'de özelikle şiire yer verildi. Bu bağlamda eş-Şihâb'ın rolü sanatsal hareketin gelişimine içeriği bakımından geniş yer ayırmamasıyla sınırlı olurken, gerek Cezayirle diğer Arap coğrafyalarındaki edebi hareket arasında etkileşimi sağlaması gerekse Cezayirli edebiyatçılara sayfalarında kendilerini ifade etme imkânı tanıması bakımından olumlu etki etti. Zira şiirin yanı sıra kısa hikâye ve tefrika roman yazarlarına kendilerini gösterme imkanı verdi. Bunların başında *Ğâdetu Ummî'l-Kurâ* (Mekke'nin Genç Kızı, 1947) romanıyla Cezayir'de ilk Arapça roman girişiminde bulunan Ahmed Rıdâ Hûhû gelmektedir (el-A'rac, 1986, s. 56).

eş-Şihâb dergisinin sayılarında İbn Bâdîs'in imzasıyla yayımlanan içerikler olduğu gibi başka yazarların kaleme aldığı veya imzasız yazılara da yer verilmekteydi. Bunlar arasında Düşünce Meclisleri, Kur'ân-ı Kerîm tefsiri, hadis-i şerîfler, farklı konularda risaleler ve makaleler, bazı fıkhî, medenî ve dile ait meselelerle ilgili araştırmalar ve görüşler, ayın hikayesi, küresel gelişmelere dair makaleler, farklı mecralardan insan kültürü, Arap dünyasının her bir köşesinde fikrî üretim yapan kitapların ve gazetelerin en önemlilerini ilan etmek ve okurların fıkhî sorularına fetvalar vermek gibi içerikler yer almaktaydı (Nâsır, 2006, s. 65).

Görsel-3: eş-Şihâb gazetesi 2 Ağustos 1928 tarihli, 158. Sayısı.

السنة الرابعة ﴿الشهاب العدد ١٥٨﴾ الصحيفة ٢

مما في هذا العدد

١ ـ بماذا تنهض الأمة نهضة دينية؟
٢ ـ أنا و(الشهاب)
٣ ـ حول تأسيس (جمعية الإصلاح) بغرداية
٤ ـ النقوض والردود
٥ ـ في السياسة الداخلية
٦ ـ في السياسة الخارجية

بماذا تنهض الأمة نهضة دينية؟

ـ ٢ ـ

بقية محاضرة الأستاذ عبد الحميد في نادي الترقي بالعاصمة

4. Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti ve Bağımsız Okullar

4.1. Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Hedefleri

Abdulhamîd İbn Bâdîs ve bir grup âlim tarafından 5 Mayıs 1931 tarihinde kurulan ve 31 Mayıs 1931'de Fransız otoritesinin onayı ile resmen faaliyetlerine başlayan dinî, sosyal ve kültürel amaçlı teşkilattır. Cezayirlilerin dinî ve millî kimliğini savunmak için yola çıkan Cemiyet, 1934 yılında eş-Şihâb Dergisi'ni gayri resmi yayın organı olarak belirlerken, derginin Mayıs sayısında Cemiyet'in hedefini "Cezayir Arap halkını dinî, ulusal, edebî ve bilimsel yönden düzeltmek ve geliştirmek" şeklinde ortaya koydu (Sadallah, 1992, C. 2/ s. 396).

Cemiyetin kuruluş aşamasında, birincisi Cezayirli âlimleri ortak bir yerde toplamak, ikincisi ise Cezayir'i Fransız sömürgesinden kurtaracak uyanışı başlatmak üzere iki temel hedefi vardı. Fakat Âlimler Cemiyeti'nin kuruluşundan önce Cezayirli bazı âlimleri bir araya getirmek ve fakirlere yardım etmek maksadıyla bazı girişimler oldu. İlk olarak, 1924 yılında İbn Bâdîs, Setîf'te el-Beşîr el-İbrahimî'yi ziyareti sırasında *Cem'iyyetu'l-İhâ'i'l-'İlmiyyi* (İlmî Kardeşlik Cemiyeti) adında bir cemiyet kurma fikri olduğunu dile getirse de Konstantinli âlimlerin çoğunun sömürge idaresinde görevli olmalarından dolayı ilgi göstermemesi sebebiyle bu fikri hayata geçiremedi. Ancak 1927 yılında başkent Cezayir'de kurulan *en-Nâdî et-Terakkî* bu yönde atılan adımların ilki oldu. Bu kulübün kurucuları eş-Şeyh Tayyib el-'Ukbî'den tıpkı İbn Bâdîs'in Konstantin'de yaptığı gibi kulüpte vaaz ve irşatta bulunmasını talep ettiler, hatta kulübün açış konuşmasını İbn Bâdîs yaparken Cezayir'e her vardığında burada tefsir dersleri verdi. Daha sonrasında 1928 yılında Konstantin'de *el-Cem'iyyetu'l-Hayriyyetu'l-İslâmiyye* ve *Cem'iyyetu'n-Niyâbeti'l-'Arabiyye* adıyla iki kulüp kuruldu (Fulûsî, 2006, s. 25, 27).

Cezayirlilerin haklarını savunmak ve örgütlenmesini sağlamak için kurulan bu kulüpler, Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin kuruluşu için bir altyapı görevi gördü. 1931 yılına gelindiğinde, Abdulhamîd bin Bâdîs'in Cezayirlileri birleştirme gayretleri karşılık buldu ve en-Nâdî et-Terakkî'ye davet edilen âlimlerden yetmiş ikisi bu davete olumlu cevap verdi (Dirlik, 1971, s. 176; Miyâd, 2016, s. 194-195). Dört gün süren toplantının ardından *Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti*, 1901 tarihli Fransız yasalarına uygun olarak kuruldu. Cemiyet'in başkanlığına toplantıya üçüncü gün katılan İbn Bâdîs seçilirken Muhammed el-Beşîr el-İbrâhîmî başkan vekili oldu. el-Emîn el-'Amûdî, et-Tayyib el-'Ukbî, Mubârek el-Mîlî, İbrâhîm Beyyûd, el-Mevlûd el-Hâfızî, Muhammed el-Fadîl el-Vertelânî, Mevlâye bin eş-Şerîf, et-Tayyib el-Mehâcî, es-Sa'îd el-Yecrî, Hasan et-Trabulsî ve 'Abdulkâdir el-Kâsımî on üç kişiden oluşan idari büroya seçildi. el-'Arabî et-Tıbıssî, Muhammed el-'Iyd Âl Halîfe, Muhammed es-Sa'îd ez-Zâhirî, 'Abdurrahmân el-Cilâlî ve Ahmed Tevfîk el-Medenî ise Cemiyet'in öne çıkan diğer üyeleridir (Fulûsî, 2006, s. 31-32; Naylor, 2015, s. 98).

Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti her ne kadar Fransız otoritesinin tepkisini çekmemek için tüzüğüne hiçbir şekilde siyasetle ilgilenmeyeceğini kaydetse de esas gayesi Cezayirlilerin eğitimi, dini ve ahlâkı ile ilgili meselelerin yanında Cezayir'in Fransız sömürgesinden bağımsızlığını elde etmesi için siyasî konularda faaliyette bulunmaktı. Dahası İbn Bâdîs, Cezayir'in Arap-İslam kimliğini ön plana çıkararak milli uyanışı gerçekleştirmek niyetindeydi. İbn Bâdîs'in liderliğinde hareket eden âlimlerin programı dinî olduğu kadar kültürel bir nitelik de taşımaktaydı. Cemiyet'in kuruluşuyla birlikte öncelikli hedefleri ülke çapındaki okullarda Arapçayı bir dil, Cezayir'i ulusal vatan ve Araplığı da ideal bir kimlik

kılmaya çalıştılar. Zira bu hedef, İbn Badis'in "dinim İslam, dilim Arapça, ülkem Cezayir... Bağımsızlık yeryüzündeki her insanın doğal hakkı" ifadelerinde karşılığını bulmuştu (Horne, 2006, s. 38).

Âlimler Cemiyeti'nin temel ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İslam dinini yeniden canlandırmak ve ona bulaşan kirlerden arındırmak.

- Arap-İslam kültürünü geliştirmek.

- Cezayir halkını Araplık ve İslam bayrağı altında birleştirmek.

- Cezayirli gençleri Cezayir karakterine ilişkin bilinçlendirmek ve onları gelecekteki mücadeleye hazırlamak.

- Cezayir ile Arap İslam ülkeleri arasında işbirliği köprüleri kurmak.

- Tunuslular ve Faslılar ile ortak eylemin birliğine çağrıda bulunmak.

- Arap-İslam birliğinden esinlenen Arapça eğitimini yaymak (Miyâd, 2016, s. 196).

Âlimler Cemiyeti'nin tüzüğünde ise Fransız otoritesinin dikkatini çekmemek için daha makul olacak dinî ve kültürel meselelere değinen maddelere yer verildi. Bunun sebebi Cemiyet'in siyasi faaliyetlerini perdeleyerek rahat hareket edebilmekti. Cemiyet'in seksen yedi maddeden oluşan tüzüğündeki şu maddeler özellikle anılmaya değerdir:

1. Madde: Başkent Cezayir'de "Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti" adı altında aydınlatıcı ve donatıcı bir cemiyet kurulmuştur.

2. Madde: Bu cemiyet, Eylül 1901 tarihli Fransız Cemiyetler kanununun ilgili kurallarına göre kurulmuştur.

3. Madde: Bu cemiyet hiçbir şekilde siyasetle uğraşmaz.

4. Madde: Bu cemiyetin gayesi içki, kumar, tembellik, cahillik ve dinin ve aklın kötü gördüğü ve kanunların yasakladığı tüm sosyal âfetlere karşı mücadeledir.

6. Madde: Cemiyet, ülkede şubelerini kurar, ilköğretim için okullar açar.

10. Madde: Cemiyet, başkent Cezayir'deki merkezi için büro açar ve onu yönetecek müdürünü atar.

14. Madde: Cemiyet'in maliyesi tüm üyelerinin iştiraklerinin karkısından oluşur. Cemiyet mahalli yöneticilerden ve çalışanlardan mali yardım ve bağış kabul eder. Mali işlere, sorumlu mal amiri (muhasebeci) bakar.

21. Madde: Her yıl bir defa genel toplantı yapılır; Cezayir'de toplanılır ve toplantı cemiyet başkanının çağrısıyla yapılır (Hizmetli, 1994, s. 89-90; el-İbrâhîmî, 1997, C. 2, s. 74-90).

Kuruluşundan itibaren geçen iki yılda Cemiyet üyesi âlimler arasında herhangi bir sorun çıkmadan faaliyetlere devam edilse de tarihler 23 Mayıs 1932'yi gösterdiğinde yeni idare heyetinin seçimi sırasında başta Cemiyet'in lideri İbn Bâdîs olmak üzere Muhammed Abduh'un yenilikçi anlayışını benimseyen ıslahçılar ile Cemiyet'te yer alan tarikatçılar arasında anlaşmazlıklar gün yüzüne çıktı. et-Tayyib el-'Ukbî bir konuşmasında "Düşünceleriniz tarikatçılıktan kurtulursa bağımsızlık istemeniz kolaydır" demişti (Deniz, 1992, s. 51). İbn Bâdîs

ve Cemiyet üyeleri tarikatların hem dini ifsâd ettiğini hem de birlik olmanın önündeki engellerden biri olduğunu düşünüyordu. Öyle ki bazı tarikat mensupları çeşitli anlaşmazlıklar sonucu Cemiyet'ten ayrılarak *Cem'iyyetu'l-'Ulemâ'i's-Sunne* adında bir cemiyet kurdular ve buradan Âlimler Cemiyeti'ne karşı faaliyet yürüttüler. Bu cemiyetin *el-İhlâs* ve *el-Mi'yâr* adlı iki yayın organı bulunmaktaydı (Mutabbakânî, 1999, s. 337). Cemiyet'in kurucuları Fransızların bayrağı altında yaşamayı savunurken Âlimler Cemiyeti'ni Fransız hükümetine şikayet ettiler. Zira İbn Bâdîs, bu durumdan çok önceleri Medine'de el-Beşîr el-İbrâhîmî ile görüşmeleri sırasında "Zavallı Cezayir halkına belanın iki yandan geldiğini, birbiriyle yardımlaşarak halkın kanını emen, dinini ve dünyasını mahveden maddi sömürgeci Fransa ve ruh sömürgecisi tarikatlara karşı Cezayirli alimlerin harekete geçerek, önce daha çürük olan ikinci sömürgeciyle savaşmaları gerektiğini" dile getiriyordu (Deniz, 1992, s. 45).

Bu gelişmeleri takiben Fransız hükümeti 1933 yılından itibaren Âlimler Cemiyeti üzerindeki baskısını artırdığı gibi Cemiyet'in Arap dili ve İslam tarihi öğretimi için yeni bağımsız okullar açmasına engel oldu, Cemiyet üyelerinin de camilerde irşat, vaaz ve dini ıslaha davet eden konuşmaları yasakladı. 1o Ocak 1933'te bağımsız okulların ve mescidlerin ıslahçı âlimlere kapatılması sadece halkı ve cemiyet üyelerini etkilemedi. Bu kararın Hazirana kadar Paris'te ekonomik ve siyasi etkileri görüldü. Konstantin, Cezayir ve Vahrân gibi şehirlerde Fransız idaresinde görevli pek çok Cezayirli istifalarını sundu ve protesto gösterileri yapıldı (Sadallah, 1992, C. 3/ s. 43-46). Bu gelişmelerin ardından 1934 yılında Konstantin'de Müslümanlar ile Yahudiler arasında cereyan eden olayların yatıştırılamaması üzerine Fransız otoritesi İbn Bâdîs'den yardım istedi. Bu dönemde Âlimler Cemiyeti'nin faaliyetleri engellenmesine rağmen Fransa'nın 1939 yılında İkinci Dünya Savaşına girmesiyle yeniden çalışmalarına hız verdi. Bu süreçte özellikle bağımsız okulların açılmasına ve Cezayir gençliğinin dil, din ve milliyet bakımından eğitilmesine çaba gösterildi. Cemiyet'in en öncelikli ve etkili faaliyet alanı resmî Fransız okullarından bağımsız olarak kurulan *el-Medârisu'l-Hurra* (Bağımsız Okullar), Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin temellerini oluşturmaktaydı.

4.2. Eğitim ve Bağımsız Okullar (el-Medârisu'l-Hurra)

Fransız işgalinin öncesinde Cezayir'de temel eğitim daha çok camilerin etrafında ya da başta Kur'ân ve hadis merkezli dinî eğitim ağırlıklı medreselerde verilirken, daha sonraki eğitim-öğretim faaliyetleri de yine medreselerde veya Zeytûne, Ezher ve Karaviyyîn gibi diğer Arap ülkelerindeki üniversite mahiyetindeki eğitim kurumlarında sürüdürülüyordu (Cox, 2002, s. 20-21). Cezayir'in işgalinin ilk günlerinden itibaren Cezayir halkını sistemli olarak eğitimsiz bırakmayı ya da Fransız dilinin ve kültürünün boyunduruğu altına almayı hedefleyen sömürge yönetimi bazı göstermelik eğitim sistemleri kurdu. Savaş, mülksüzleştirme ve öğretmen göçü sebebiyle ortadan kaldırılan Müslüman eğitim sisteminin etkisiyle yerli nüfusun hızla cehalete sürüklendiğini gören Arap Büroları[1], yeni bir sistem kurma çabasına girişti. İşgalin ardından camilere ait mallara el konulması özellikle sayıları iki- üç bin arasında değişen gencin devam ettiği medreselerin ortadan kalkmasına sebep olmuştu. Bu gençlerin altı ile sekiz yüz kadarı dinî ilimler eğitimi almaktaydı. Bu geleneksel sisteme verilen hasarın giderilmesi için 1863 yılında bazı askeri bölgelerde sayıları iki bin öğrenciyi bulan ilköğretim Kur'ân okulları yeniden açılırken, kasabalarda ve bazı kabile bölgelerinde de sabahları Arapça, öğleden sonraları Fransızca eğitimi veren Arap-Fransız ilkokulları açıldı. Ancak çoğu Arap öğrenci bu okullara

[1] Fransızların işgalin ilk yıllarından 1870 yılında sivil idareye geçinceye kadar geçen sürede yerli Cezayirlilerle iletişimi ve işlemleri sağlamak için kurdukları askeri idare biçimidir.

devam etmedi. Noterlik, avukatlık veya müftülük gibi uzmanlık gerektiren meslekler için ise üç adet medrese restore ve modernize edildi (Ageron, 1991, s. 42).

Fransız idaresinin beklentisi, askeri işgalde olduğu gibi Cezayirlilerin zihinlerini okullar aracılığıyla kolayca feth etmekti. 1870 yılında sadece 1300 Müslüman öğrencisi olan otuz altı Arap-Fransız okulu, iki kolej ve üç medrese faaliyetteydi. Fakat 1882 yılına gelindiğinde okullar ve medreseler ilgisiz kaldı, açılan okulların yarısı kapatıldı. 1890 yılında ise eğitim çağında olup da Fransız kamu ya da özel okullarına devam eden Müslüman çocukların sayısı on bin civarındaydı. Bu sayı toplam öğrencinin ancak yüzde 1,9'una denk gelmekteydi (Ageron, 1991, s. 76; Ruedy, 2005, s. 104-105). Arapçanın eğitim sisteminde neredeyse yok denilecek seviyede kısıtlanması yalnızca dil değil, aynı zamanda din, kültür ve sosyal yaşamın tamamını etkileyen bir meseleydi. Birinci Dünya Savaşı'ından sonra kırsaldan kente göçün etkisiyle Fransız okullarına katılan öğrenci sayısında bir artış görüldü. 1890 yılından Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın başladığı 1954 yılına kadar geşen dönemde Cezayirliler arasında okula katılım oranı yüzde ikiden yüzde on dörde ulaştı. Okullar asimilasyonun bir aracı işlevi görüyordu (Cox, 2002). Dolayısıyla bu dönem içerisinde Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin açtığı bağımsız okullar Cezayirli öğrencilerinin dilini, dinini ve milli kimliğini korumada büyük rol oynamaktaydı. Islahçı Âlimlere göre Cezayirli Müslüman çocuklar Kur'ân okumalı ve hadis bilgisine sahip olmalıydı, bu da ancak Arapça eğitimle mümkün olabilirdi. Bu amaçla ülke genelinde açtıkları medrese türü bağımsız okullarla Cezayir gençliğini eğitmeye çalıştılar.

Başta Abdulhamîd ibn Bâdîs olmak üzere, ıslahçı âlimlerin eğitim faaliyetleri 1930'lu yıllarda yoğunlaştı. 1929-1930 yıllarına ait verilere göre Cezayirli nüfusu Fransa'dan getirilen *kolonlar*ın sayısının on katı olmasına rağmen 4752 öğrenciye karşılık 296 Cezayirli ortakul ve lise öğrencisi; 2013 Avrupalı öğrenciye karşılık ise 96 Cezayirli üniversite öğrencisi eğitim almaktaydı. 1950 yılında dahi bu oran dengelenememiştir. İlköğrenimde 97.400 Avrupalı öğrenciye karşın 82.864 Cezayirli; ortaokul ve lise de ise 15.177 Avrupalı öğrenciye 3214 Cezayirli öğrenci karşılık geliyordu (Mutabbakânî, 1999, s. 337). Resmî okullarda durum bu haldeyken Âlimler Cemiyet'nin okulları ise ilk olarak İbn Bâdîs çabalarıyla gayri resmî olarak Konstantin'de eğitime başladı. İslami Eğitim ve Öğretim Cemiyeti'ni kurdu ve imkanı olmayan çoğu öğrenci için bir fon oluşturdu. *Sanduku't-Talebe* (Öğrenci Fonu) adını verdiği bu fondan yaklaşık 360 öğrenci yararlandı. 1934 yılında fonun bütçesi 27,271 franka ulaştı (Dirlik, 1971, s. 165; Fulûsî, 2006, s. 29).

1936 yılında İbn Bâdîs'in çabaları Cezayir'de ilk resmî olmayan medresenin açılmasını sağlarken aynı zamanda Fransız işgalini takiben İslami eğitim alanında ilk, orta ve yükseköğrenim arasındaki boşluğun kapatılması ve hocası Hamdân el-Venîsî'nin dini eğitime yönelik hayalinin de gerçeğe dönüşmesi imkanını ortaya çıkarmıştı. *el-Medrese el-Bâdîsiyye* ilk aşamada Sîdî Kammûş ve Sîdî el-Ahdar mescidlerinden gelen öğrencileri yükseköğrenime hazırlayacaktı (Dirlik, 1971, s. 166). 1935 yılında yayımlanan eş-Şihâb dergisine göre Bağımsız Okullar 0 zamana kadar, şu veya bu şekilde tek ya da iki sınıflı 70 okulda yaklaşık üç bin öğrenciye eğitim verebilecek seviyeye gelmişti. Fakat 1936 yılına gelindiğinde hem yeterince Arapça eğitimi verecek öğretmen eksikliğinden hem de sömürge yönetiminin baskılarından dolayı daha fazla okul açılamadı. Ayrıca 1937 yılındaki kanunla getirilen kısıtlamalar yüzünden Bağımsız Okullar öğrencileri Fransız okul sistemine hazırlayamadı. Bu dönemde Bsğımsız Müslüman Cezayir'de Arapçanın ve dinî içerikli eğitimin ağırlıklı olduğu bir ideolojik eğitim sistemi kurma girişiminde istenen başarıyı yakalayamadılar (Cox, 2002, s. 22-23).

1938 yılının Eylül ayında, İkinci Dünya Savaşı'nın arefesinde yeni bir sınama ile yüz yüze kaldı. Fransızlar, Almanya ile karşı karşıya geldikleri yıllarda Cezayirli Müslümanların hem askerî hem de fikrî olarak desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu amaçla, Müslüman Cezayirliler arasında saygınlığı bulunan, el-Basâ'ir ve eş-Şihâb gibi yayın organlarını kontrol eden İbn Bâdîs'ten kendilerini destekler mahiyette bir telgraf göndermesini talep ettiler. Fakat bu taleplerine olumlu yanıt vermeyen İbn Bâdîs, zorunlu ikamete tabi tutulduğu sırada hayatını kaybetti (Fulûsî, 2006, s. 41; el-Mîlî, 2007, s. 63-64). 1940 yılında vefatının ardından Âlimler Cemiyeti'nin başına en yakın arkadaşı ve Cemiyet'in ikinci başkanı Muhammed el-Beşir el-İbrâhîmî geçti. Cemiyet'in Fransız sömürgesine karşı eğitim faaliyetlerini var gücüyle sürdüren el-İbrâhîmî, "eğitimin 'bir tür cihat' olduğuna inanıyor, okulları 'cihat meydanları' olarak görüyor, öğretmenleri cihat ücreti almaya hak sahibi olan 'mücahitler' olarak kabul ediyordu, zira 'eğitim amansız sömürgecinin düşmanıdır'" görüşündeydi (el-İbrâhîmî, 1997, C. 2/ s. 21). el-Beşîr el-İbrâhîmî'nin Âlimler Cemiyeti'nin başına geçmesiyle birlikte eğitim öğretim faaliyetleri hızlandı. Sömürgecinin bütün engellemelerine rağmen Bağımsız Okullar'ın sayısında artış görüldü. Camilerde verilen Arapça, Kur'ân ve Arap-İslam tarihi gibi halkı uyandırmaya yarayacak dersler daha düzenli eğitim kurumu olarak teşkil edilen Bağımsız Okullar'da okutulmaya başlandı. Bu okulların sayısı "1934'te elli beş, 1936'da 130 ve 1939'da da 350'ye ulaşmış olarak gösterilmekte ise de cemiyetin kurucularından Muhammed Beşîr el-İbrâhimî'nin bizzat kaydettiğine göre bu sayı 1951 yılında 125 idi" (Mutabbakânî, 1999, s. 337).

el-İbrâhîmî, Cemiyet'in bünyesinde faaliyet gösteren Bağımsız Okullar'ın açılışından itibaren 400 öğretmen vasıtasıyla, toplamda kız ve erkek olmak üzere yaklaşık 50.000 öğrenciye eğitim verildiğini beyan etmiştir. (Miyâd, 2016, s. 201). Özellikle 1946-1952 yılları arasında pek çok okul inşa edilirken, sadece 1948 yılında Cezayir genelinde 37 okulun inşaasına başlandı. el-İbrâhîmî de tıpkı İbn Bâdîs gibi kızların eğitimine önem veriyordu. Zira onun yönetimindeki Bağımsız Okullar'da 1951 yılında 5.696; 1953 yılında ise 13.000 kız öğrenci eğitim görüyordu (el-İbrâhîmî, 1997, C. 2 / s. 21). Âlimler Cemiyeti'nin en öne çıkan yönü eğitim-öğretim faaliyetleri olsa da Abdulhamîd ibn Bâdîs, sosyal ve kültürel bakımdan da Cezayirlilerin kendi köklerinden beslenmesi gerektiğine inanıyordu. Zira İbn Bâdîs, Avrupalıların gelişiminde ve Orta Çağ karanlığından çıkışında da Müslümanların bilimsel faaliyetlerinin önemli katkısı olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla millî ve dinî öze dönüşün yenilikçi bir yaklaşımla fakat Batı'nın, özellikle de Fransızların esiri olmadan gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyordu (Alghailani, 2011). Bu bağlamda, Cemiyet'in hedeflediği sosyal temelli hedefler şu temellere dayanıyordu:

- Kur'ân-ı Kerîm'e, Hz. Peygamber'in sünnetine ve selef-i salihe dayanmak; toplumu inşaa etmek için geliştirilecek politikalarda bu kaynakları esas almak.

- Akla hitap etmek, modernliği savunmak, durgunlukla mücadele etmek, Cezayirlilerin zihnine yuvalanmış tarikatlara, bidatlara ve sapkınlıklara karşı koymak.

- Milli kimliğe değer vermek ve ondan çalınanları geri almak amacıyla yenilikçi yaklaşımda diğer tarafa güvenmek ve yenilikçiliğin parametrelerini birlikte oluşturmak için anlaşmazlıkları reddetmek

- Çağdaş toplum dinamiğini yapısal alanda sürekli kılmak için kaliteyi harekete geçirmek (Miyâd, 2016, s. 197).

Âlimler Cemiyeti'nin eğitim, kültür ve sosyal faaliyetlerinin dışında esas hedefi olan fakat Fransız sömürgecilerin dikkatini üzerine çekmemek için açıkça dile getirmediği, bağımsızlık yolundaki siyasi faaliyetler organizasyonunun esas dinamiğini oluşturuyordu. Başta İbn Bâdîs ve el-Beşîr el-İbrâhîmî olmak üzere pek çok âlim, Fransız sömürgesinden kurtuluşun anahtarını Cemiyet'in kurduğu Bağımsız Okullar aracılığıyla nesillere din, dil ve millî bilinci aşılamakta görülüyordu. Zira, Fransız idaresi işgali kolaylaştırmak için hem Araplar ile Berberîler arasındaki etnik farklılıktan ayrışma çıkarmaya hem de Arapçayı ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Fakat Âlimler Cemiyeti'nin bu gibi siyasi girişimlere karşı Cezayirlilerin dinî ortaklığı vurgusu daha etkili oldu. Bu bağlamda ıslahçı hareket, Cezayir millliyetçiliği anlayışına İslamî ve Arap bir nitelik kazandırdı (Cox, 2002, s. 16, 24). Nitekim, ilk aşamada Arapçanın da Fransızca gibi birinci dil olması, Fransızlara tanınan siyasi ve sosyal hakların yerli Cezayirlilere de tanınması için pek çok girişimde bulunulmuş ve toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri 7 Haziran 1936'daki Cezayir İslam Kongresi'dir (Mutabbakânî, 1999, s. 338).

SONUÇ

Cezayir'in 1830 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkarak 1962 yılına kadar Fransız sömürgeciliği altında geçirdiği yaklaşık 132 yıl içerisinde Cezayirliler maruz kaldıkları dinî, siyasi, sosyolojik, ekonomik ve kültürel asimilasyonu kırmak için pek çok girişimde bulunmuştur. Bu girişimlerin büyük çoğunluğu baskı ve sömürü kabul etmez karakterlerinin bir sonucu olarak askerî direniş niteliğinde olmuştur. Ner var ki Fransız sömürgecilerine karşı içinde bulundukları güç dengesi istediklerini elde etmeye imkân tanımamıştır. 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde Cezayirli bir âlim olan Abdulhamîd İbn Bâdîs ise Fransız idaresine karşı başarı elde etmenin yolunun halkı, özellikle gençleri dinî, millî ve tarihi yönden eğitmekten ve bilinçlendirmekten geçtiğinin idrâkine varmıştı. Bu çalışma, İbn Bâdîs'in eğitim ve ıslah faaliyetlerinin Cezayir'i özgürlüğe götüren yolda nasıl bir katkıda bulunduğu sorusuna cevap aramıştır.

Bu bağlamda Abdulhamîd İbn Bâdîs, Cezayir'i bağımsızlığa ulaştırmak için silahlı mücadeleden önce dinî ve milli ruhu inşaa etmek amacıyla, kendi eğitim sürecini tamamladıktan hemen sonra Zeytûne'de gördüğü eğitim yöntemini Cezayri'de uygulamayı benimsemiştir. Bu yöntem daha önce Cezayir'de var olmayan, Tunus'ta Muhammed Abduh'un yenilikçi anlayışının bir ürünüydü. Zira İbn Bâdîs benimsediği metodolojide İslam ideolojisinin geçmişten beslenen fakat günün şartları ile yenilikçi bir tavır benimseyen modelle öğretilmesi ve yayılması gerektiğine inanıyordu. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için üç aşamalı bir yol izledi. Bunun ilk aşamasını Konstantin Yeşil Camii'nde verdiği derslerle ve vaazlarla başlattı. Derslerinde Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini yaparken daha çok dinî ve sosyal meselelere atıfta bulunan âyetlerin tefsiriyle irşadını teorikten pratiğe aktarmaya çalışıyordu.

Buradaki ilk kıvılcım, zamanla Cezayir'in farklı yerlerinden gelen öğrencilerle giderek büyüdü. İbn Bâdîs, derslerinin yanısıra Cezayir genelinde yaptığı gezilerle de Fransız idaresinin Cezayirlilere ait dinî ve kültürel varlığı sistematik olarak yok etme girişiminin önüne geçmek istiyordu. Özellikle Arapçanın kullanımının ortadan kaldırılması yerli Cezayirlilerin kültürel mirastan kopması ve tamamen Fransız dilinin etkisinde asimile olması anlamına geliyordu. İbn Bâdîs, benimsediği ıslah hareketinde ikinci aşamaya hem dinî ve milli ıslahın kalıcılığını hem de Arapçanın varlığını sürdürmesini sağlayacak bir basın yayın organı kurdu. eş-Şihâb dergisi ıslahçı öğretinin fikrî ve yazılı sesi oldu. İbn Bâdîs'in liderliğinde yayımlarını Arapça ve Arap

kültürü ekseninde sürdüren eş-Şihâb, Cezayirlilerin uyanışına ve kurtuluşuna zemin hazırladı. Özellikle dinî, ahlâkî ve edebi içerikli yazılarla Müslüman Cezayirli topluma hitap ediyordu.

İbn Bâdîs'in ıslah hareketinin üçüncü ve son ayağını ise Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti oluşturmaktaydı. Bu Cemiyet'in işlevi ise hem Cezayirli âlimleri bir araya getirerek birlik oluşumunu sağlamak hem de Fransız sömürgecilerine ve onların yanında yer alan tarikatlara karşı mücadelede çocukları ve gençleri eğitmekti. Bu amaçla, Cemiyet'in bünyesinde açılan okullar, Müslüman Cezayirlilerdeki milli ve dini bilinci canlı tutarken pek çok öğrencinin eğitim almasına olanak sağlamasıyla da Fransız dili ve kültürüne karşı bir direniş noktası oldu. Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren ideolojik ve ekonomik sebeplerle Fransız okullarında eğitim alamayan ve Âlimler Cemiyeti'nin okullarına devam eden kırsal kesim ailelerinin çocukları 1954 yılında Kabîliye'den başlatılan Bağımsızlık Savaşı'nın baş aktörleri olarak kendilerini gösterdi. Bağımsızlık Savaşı'ında rol alan erkek ve kadın pek çok savaşçı Âlimler Cemiyeti'nin okullarında eğitim almıştı.

Sonuç olarak, İbn Bâdîs'in başlattığı ıslah hareketinin ortaya çıkışı İslâmi temellere dayansa da daha sonraki süreçte Fransız sömürgesine karşı Cezayir milliyetçiliğiyle bütünleşerek Kur'ân, sünnet, dil, kültür ve eğitim bütünlüğü içinde Cezayir'in uyanışına ve bağımsızlığına giden yolun fikrî ve ruhî temellerini attı. Bu bakımdan İbn Bâdîs'in hayatı boyunca ortaya koyduğu eğitim, eş-Şihâb dergisi ve Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti olmak üzere üç temel parametre bağımsız Cezayir'i inşaa edecek neslin altyapısını oluşturdu.

KAYNAKÇA

Ageron, C. R. (1991). *Modern Algeria: A History from 1830 to the Present*. Africa World Press.

Alghailani, S. A. (2011). Ibn Badis and modernity. *2nd International Conference on Humanities, Historical and Social Sciences*, Vol. 17, pp. 55-70.

Bulut, F. (1995). *Şeriat Gölgesinde Cezayir* (2. Baskı). Cem Yayınevi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (12. Baskı). Pegem Akademi.

Cox, D. (2002). Politics, language, and gender in the algerian arabic novel. The Edwin Mellen Press.

Deniz, F. (1992). *Cezayir Devrimi: Geliyorum Diyen İslam Devrimi*. Denge Yayınları.

Dirlik, A. (1971). *'Abd al-Hamîd ibn Bâdîs (1889-1940): Ideologist of Islamic Reformism and Leader of Algerian Nationalism*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Montreal: Institute of Islamic Studies, Mc Gill University.

el-A'rac, V. (1986). *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Vâkı'iyyeti'l-İştirâkiyye fi'l-Edebi'r-Rivâ'iyyi'l-Cezâ'irî*. Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs.

el-İbrâhîmî, A. T. (1997). *Âsâru'l-İmâm Muhammed el-Beşîr el-İbrâhîmî: el-Cuz'u'l-Evvel (1929-1940)* içinde (1. Baskı, Cilt. 1). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

el-İbrâhîmî, A. T. (1997). *Âsâru'l-İmâm Muhammed el-Beşîr el-İbrâhîmî: el-Cuz'u's-Sânî (1940-1952)*. içinde (1. Baskı, Cilt. 2). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

el-Mîlî, M. (2007). *İbn Bâdîs ve 'Urûbetu'l-Cezâ'ir*. Âsımetu's-Sekâfe ve'l-'Arabiyye.

eş-Şihâb, 23 Ağustos 1926, Sayı: 49, s. 2-3.

eş-Şihâb, 13 Mayıs 1926, Sayı: 26, s. 7.

eş-Şihâb, 15 Aralık 1927, Sayı: 126, s. 9.

eş-Şihâb, 2 Ağustos 1928, Sayı: 158, s. 18.

eş-Şihâb, 7 Temmuz 1927, Sayı: 104.

eş-Şihâb, Aralık 1936, Sayı 12.

Fulûsî, M. (2006). *el-İmâm 'Abdulhamîd bin Bâdîs: Lemahâtun min Hayâtihi ve A'mâlihi ve Cevânibu min Fikrihi ve Cihâdihi*. Dâr Kurtuba.

Güvercin, G. (2015). Biyografik Araştırmalar ve Biyografik Anlatı Görüşmesi. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed.). *Niteliksel Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 172-184). Anı Yayıncılık.

Horne, A. (2006). *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*. New York Review Books.

Kara, Ç. (2017). Biyografi: Etnograflar için Yöntem ve Öneriler. *Milli Folklor*, 29(116), 73-86.

Kuran, E. (2011). Fransa'nın Cezayir'e Tecavüzü (1827). *Tarih Dergisi*, 3 (5-6), 53-62. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9581/119560.

Maskan, A. (2014). *Korsanlıktan Siyasal İslam'a Cezayir'de Toplumsal ve Siyasal Değişim*. Hitabevi Yayınları.

McDougall, J. (2017). *A History of Algeria*. Cambridge University Press.

Miyâd, R. (2016). Mebâdi'u ve Mecâlâtu'l-Islâh 'ınde Cem'iyyeti'l-'Ulemâ'i'l-Muslimîne'l-Cezâ'iriyye 1931 m.-1954 m. *el-Haldûniyye li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye*, *9*(1), s. 192-208.

Mukbil, F. T. M. (2003). Abdulhamîd bin Bâdîs: Râ'idu'l-Islâh ve'n-Nahda fî Târîhi'l-Cezâ'iri'l-Hadîs (1308-1359 h. / 1889-1940 m.). *Mecelletu'd-Dır'ıyye*, *5*(20), s. 230-281.

Mutabbakânî, M. S. (1999). İbn Bâdîs, Abdülhamîd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 7, s. 354-356). https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-badis-abdulhamid (29.05.2022).

Nâsır, M. S. (2006). *es-Suhufu'l-'Arabiyyetu'l-Cezâ'iriyye min 1847 ilâ 1954*. Editions Alpha.

Naylor, P. C. (2015). *Historical Dictionary of Algeria* (4th edition). Rowman & Littlefield.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Sage Publications.

Ruedy, J. (2005). *Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation* (2nd Edition). Indiana University Press.

Sadallah, E. K. (1992). *el-Hareketu'l-Vatanıyyetu'l-Cezâ'iriyye 1900-1930* (4. Baskı, Cilt. 1-3) , Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Sadallah, E. K. (1992). *el-Hareketu'l-Vatanıyyetu'l-Cezâ'iriyye 1930-1945* (4. Baskı, Cilt. 1-3), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Selmân, N. (2010). *el-Edebu'l-Cezâ'iriyyu fî Rehâbi'r-Rafd ve't-Tahrîr*. Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.

Stora, B. (2001). *Algeria 1830-2000: A Short History*. (J. M. Todd Çev.) Cornell University Press.